

Д.А. Кадирбаева

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: didar_art@mail.ru)*

Болашақ география пәні мұғалімдерін даярлауда этнопедагогиканың орны

Қазіргі уақыттағы ең басты мәселелердің бірі болашақ география мұғалімдерін дайындау болып табылады. Бүгінгі студент — ертенгі мектеп мұғалімі, оның кәсіби шеберлігін, білім мен тәрбиені ұштастыра білуін үйрету — жоғарғы оқу орны мұғалімдерінің міндеті. Жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру барысында, біріншіден, бүгінгі өркениетті дүниеде болып жатқан өзгерістерді ескеріп отыруға, екіншіден, өз халқының ұлттық мәдени-тарихи, әлеуметтік-экономикалық ахуалын терең танытуға айрықша назар аударудың қажеттілігін көрсету керек. Білім беру жүйесінде жас ұрпақты жан-жақты дамыту мен тәрбиелеуде олардың жалпы мәдениетін қалыптастыруда, тұлғаны шығармашылыққа тәрбиелеуде, жастардың қабілетін, іскерлігін дамытуда, өзінің табиғат пен қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуде, жер бетіндегі тіршілікті сақтауда география пәні үлкен роль атқарады. География пәнінің эстетикалық тәрбиеде алатын орны ерекше екені түсінікті. Мақалада қазақ жерінің географиясы мен елінің тарихын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын байланыстыратын, ұлттық үлгіде білім алатын студент жастарға қажетті деректер көптеп келтірілген, сондай-ақ этникалық тәрбие беруде топонимиканың қажеттілігі, өзектілігі аталған. Болашақ география мұғалімдердің кәсіби педагогикалық іс-әрекетке табысты бейімделуінің үлгісі ретінде автор мотивациялық, бейімділік, танымдық, кәсіби педагогикалық әрекетті біріктіретін тұтас қызмет болып табылады деген пікір ұсынып отыр.

Кілт сөздер: этнопедагогика, топонимика, эстетика, табиғат, география, инновация, өркениет, этника, білім, ұлттық құндылық.

Егеменді елдің, тәуелсіздік жолындағы халықтың ең қастерлі міндеті — өткен тарихи төл болмысымен үндес бола алатын, жас ұрпақтың ұлттық санасын шынға кызмет ететін білім жүйесін қалыптастыру. Мұндай білім жүйесі сол елдің ұлттық төл болмысымен санасу арқылы ғана жүзеге асады. Білім берудің ұлттық жүйесін құрудағы негізгі тұғыр — сол ұлттың төл тарихы мен мәдениеті болу керек. Себебі көне тарихтың сын көзінен өткен құнды дүниетаным мұралары жас ұрпақтың рухына негіз болып қаланып, болашағына бағыт жасап отырған жағдайда ғана, ұрпақтар арасындағы сабақтастық үзілмейді.

Жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру барысында, біріншіден, бүгінгі өркениетті дүниеде болып жатқан өзгерістерді ескеріп отыруға, екіншіден, өз халқының ұлттық мәдени-тарихи, әлеуметтік-экономикалық ахуалын терең танытуға айрықша назар аудару қажет. Осыны басшылыққа алған жерде, ұлттық білім берудің негізгі мақсаты — адамзаттың және ұлттық құндылықтарды бойына дарытқан жоғары интеллектуалды, парасатты тұлғаны тәрбиелеу болып шығады.

Білім беру жүйесінде жас ұрпақты жан-жақты дамыту мен тәрбиелеуде олардың жалпы мәдениетін қалыптастыруда, тұлғаны шығармашылыққа тәрбиелеуде, өзінің табиғат пен қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуде, жер бетіндегі тіршілікті сақтауда география пәні үлкен роль атқарады [1].

Болашақ география пәнінің мұғалімдеріне географиялық білім беруде пәннің тәрбиелік маңызы зор. Жастардың қабілетін, іскерлігін дамытуда эстетикалық тәрбиенің, яғни әсемдікті сезіну мен сүюге баулудың, маңызы зор. Әдемілікке, өнерге тәрбиелеу жастардың ой өрісін дамытып, қабілетін арттырып, білімін байытады. Әсемдік, әдемілік, дарындылық табиғаттан берілетінін ескерсек, география пәнінің эстетикалық тәрбиеде алатын орны ерекше екені түсінікті. Эстетикалық тәрбие беруде халықтық тәрбие дәстүрлерін қисынымен байланыстыра пайдаланса, тәрбиеленушінің жан дүниесіне ықпалының нәтижелігімен құнды болады.

Жердің географиялық қабығы, табиғи, өндірістік және әлеуметтік кешендер мен оның компоненттері — географиялық оқытудың негізгі нысаны, сондықтан географиялық сауаттылық қажет, географиялық сауаттылық әлеуметтік қажеттіліктен туындап отыр. География — қоршаған табиғи ортаның ерекшелігі туралы жазылған ілім. Географияны оқу — табиғатты танып-білу. Табиғи ортаны, ондағы өзгерістерді танып-білу — дүниетану. Жастардың дүниетанымы, білім мен тәрбиеге байланысты қалыптасып, дамиды да қоғамдағы әлеуметтік-мәдени жағдайларға байланысты өзгереді.

«Дүниетаным» ұғымына берілетін философиялық, психологиялық және педагогикалық анықтамаларға сүйенсек, жастардың дүниетанымын қалыптастыруда «дүниетаным» ұғымы мән-мағынасын халықтың рухани мұраларымен, имандылық-адамгершілік мұраттарымен бастау алатын қоршаған орта, аспан әлемі мен табиғат құбылыстары және жер-су атаулары туралы көзқарастары мен таным-түсініктерінің жиынтығы деп түсінеміз. Дүниетаным негізі этномәдени мұраны терең білуден басталып, ұлттық менталитеттен көрініс береді.

Этнопедагогика материалдарын географиямен байланыстыра отырып, болашақ мамандар халқымыздың аспан әлемі, табиғат құбылыстары мен жер-су атаулары туралы білуі тиіс. Мәселен, аспан әлеміндегі жұлдыздарға қарап отырып бағыт-бағдарды анықтау, ауа райын болжау, шаруашылықты игеру. Қазақ халқы ежелден көкке сенген, көкті «тәңірі» деп ұққан. «Тәңірі риза болсын», «Тәңірі жарылқасын» дейді. Ай, жұлдызды көктің ажырамас бөлігі деп ұққан [2].

Табиғат құбылыстарына қазақтар ерекше мән берген. «Тасбақа дауылы», «Бөрі сырғақ», «Құралайдың салқыны», «Теке бұрқақ», «Құс қанаты», «Қызыл жұмыртқа», «Итбалықтың кіндік кесері», «Боқырау», «Тобылғы бүршіктенер» деп аталған, бүгінде ұмытылып бара жатқан қазақша аталған табиғат құбылыстарын ауа райымен байланыстырудың тәрбиелік мәні үлкен.

Жер атаулары тек географиялық ортаның көрінісі емес, ең әуелі ол қоғамдық құбылыс. Географиялық атауларды адам өмірге келген кезден бастап естиді, географиялық атауда ғасырдан ғасырға келе жатқан халық шығармашылығы анық байқалады. Айналамызға көз салсақ, географиялық атаулардың барлығы сол жердің табиғатымен байланысты болады. Сондықтан Қазақстанның кең даласындағы топонимдерді табиғи орта туралы шежіре деп айтуға болады. Жер аттары жолаушыға жөн сілтер белгі ғана емес, ол — халықтың ең қымбат ескерткіштерінің бірі, яғни табиғат ескерткіштері. Топонимикалық білім болашақ маманды тәрбие жүйесіндегі этникалық өзгешеліктер мен ұлттық даралық жайлы біліммен қаруландырады, көп ғасырлық тәрбие әрекеті нәтижесінде жинақталған педагогикалық байлықты практикада қолдана алу дағдысын игеруді көздейді.

Ерте заманнан бері адамзат географиялық жер аттары, оның қойылу ерекшеліктерімен қызыға шұғылданып келген. Ертедегі грек, рим тарихшылары мен географтарының еңбектерінен географиялық атаулар туралы түсініктемелер табылған. Географиялық жер аттарының қойылу, шығу ерекшеліктерімен, оның формасы, мағынасы мен грамматикалық ерекшелігі туралы зерттейтін ғылымды «Топонимика» деп атаған. «Топонимика» грек сөзі, мағынасы «топос» — «орын, мекен», «онома» — «атауы». Ерте уақыттан бері географиялық жер атаулары адамзатқа қызмет етіп келеді, адамның экономикалық-әлеуметтік, мәдени қажеттілігін қанағаттандырып, географиялық пайымдауларын нақтылауға көмектеседі [3].

Топонимдер адрестік қызмет атқарады, жер бетіндегі барлық нысандардың мекенжайы бар. Географиялық атауларды адам өмірге келген кезден бастап естиді. Топонимика көптеген ғылымдармен байланысты, тарих, география, лингвистика. Себебі географиялық атауда ғасырдан ғасырға келе жатқан халық творчествосы анық байқалады. «Топонимика» сөзінің қазақша баламасын (калька ретінде) «жер аты» десе де болар еді, бірақ ол баспасөзде жер-су аттары делінеді. Топонимиканы «жер тілі», немесе «жер бетіндегі нүктелердің аты», деп те айтады. Бірақ «нүктелер» де өздерінің кеңістігі жағынан алуантүрлі. Олар микро- және макротопонимдер болып бөлінеді. Сонымен, топонимиканың зерттеу аумағы жер бетіндегі нүктелермен ғана шектеліп қоймайды. Бір сөзбен айтқанда, топонимиканың зерттеуі жер бетіндегі объектілердің аттары ғана емес, жер шарынан оқшау дүниелерге қатысты. Сол үшін «топонимика» ұғымының аясына ономастиканың мына төмендегідей пәндер тобы кіреді.

Топонимдік атаулардың ішінде тұрақты, аттары өзгеріске жиі түспеген табиғи нысандар — оронимдер. Оронимдік атаулардың пайда болу жолдары да әртүрлі. Халықтың басынан өткен сан қилы тарихи оқиғалар, таудың географиялық орны мен табиғи жағдайы, тауды мекен еткен жануарлар мен өсетін өсімдіктер дүниесі, таудан бастау алатын өзендер, сол маңда тіршілік еткен тайпа, ру аттары сияқты жағдайлар әсер еткен.

Орографиялық кейбір терминдер сол өңірдегі оронимдердің ерекшелігінен, тұлғалық тұр-тұрпатынан белгілі бір дәрежеде мағлұмат береді. Мысалы: Үстүрт-Қарқаралы тауының батысындағы адыр, таудың биік, желді жағы. Шошақ-Теңіз ауданындағы төбе, атау төбенің биік бітіміне байланысты қойылған. Қиялы-Қарқаралы тауының батыс бөлігі. Бұл «қия» термині барлық түркі тілдерінде «таудың, не төбенің, еңіс жағы».

Адамзат өркениеттің бірінші қадамдарынан бастап, өзін қоршаған жерлерге атберуге тырысқаны. Бастапқыда номинация, немесе атау беру, үрдісі стихиялы түрде жүрді: тауларға, өзен-

көлдерге, батпақтарға, елді мекендерге атау берудің жалпылай тәжірибесі де, тәртібі да болған жоқ. Осындай үрдістің психологиялық аспектілері қандай болады? Географиялық атаулардың авторы болуға міндетті екенін қашан сезінді? Бұл жағдайда «міндетті» деп жай айтылмаған. Жалқы есімнің пайда болуының басты себебі — оның қажеттілігінде. Күнделікті еңбекте және қоршаған әлеммен қарым-қатынаста нысаналарды белгілеусіз адамға қиын болғандықтан, осы қажеттілік туындады.

Географиялық атаулар нақты тарихи жағдайда қалыптасқан, олардың шығу тегі белгілі бір аймақты мекендеген немесе мекендейтін халықтардың қоғамдық өмірімен, тілдерімен тығыз байланысты. Тарихи жағдайлар, тілдермен халықтар олардың таралу аймағы ауысқанымен географиялық атаулар өзгермейді. Сондықтан ешбір елдің географиялық номенклатурасы біркелкі болуы мүмкін емес. Ол түрлі жастағы және түрлі тілдес элементтерден құралған көпқабатты құрылым ретінде біртіндеп қалыптасады.

Халық қашанда тіршілік негізгі болып табылатын жерге үлкен құрметпен қараған. Өздері өмір сүрген өлкеде өсетін өсімдіктер дүниесіне терең мән беріп, оларды шебер пайдалана білген. Облыс жеріндегі өсімдіктер дүниесіне байланысты атаулар негізінен сол тау, төбелерде өсетін өсімдіктер дүниесіне байланысты болып келеді. Мысалы: биік тауларда қараған, қайың, терек, қарағай, арша, тағы басқа өсетіндіктен тау атаулары осы ағаш атауларына байланысты жасалған: *Қарағанды* — тау, *Қызылқайың* — тау, *Теректі* — тау, *Қарағайлы* — тау, т.б.

Көптеген жер атаулары сияқты мал, аң шаруашылығымен түр-түске байланысты оронимдік атауларда көп кездеседі. Аң атауларына байланысты оронимдер негізінен аталған аңдардың сол өңірде мол кездесуіне байланысты қойылған, мысалы: *Бұғылы*, *Аюлы*, *Арқарлы*, *Қоянды*, *Семізбұғы*, *Бөрілі* т.б. Көшпелі мал шаруашылығымен шұғылдануға байланысты қоныс, жайлау, қыстау, күздеу, құдық, қора, қотан, қос, ашық, күрке, тағы басқа атаулар, сондай-ақ үй жануарлары аттарынан қойылған және олармен байланысты әрекеттерді, оқиғаны білдіретін топонимдер пайда болды [4].

Қазақ халқы сан ғасырлар бойы табиғат аясында тіршілік ете жүріп, табиғаттың сан алуан құпия сырларына көңіл бөлді. Табиғи ортаға бейімделу арқылы жер бедерін, климат ерекшеліктерін, су көздерін анықтау, өсімдік жамылғысы, жайылымдардың сипаты және басқада көрсеткіштер топонимдерде кеңінен көрініс тапты.

Пайдалы қазбалардың жергілікті топонимдерде бейнеленуінде тарихи-археологиялық, геологиялық негіздеме бар. Табиғат жағдайының қолайсыздығынан туындайтын қауіп-қатерден малды аман алып қалуда ландшафт ерекшеліктерін географиялық атауларда белгілеу арқылы жүзеге асырды. Жылдың қай мезгілі болсын ландшафттық ерекшеліктеріне байланысты төрт түлік жағдайына дұрыс баға беріп, өсімдік жамылғысының экологиясына зиян келтірмеген.

Табиғат пен адамзаттың байланысы географиялық атауларда — топонимдерде кеңінен сақталған. Нақты географиялық атаулар жергілікті жердің физикалық-географиялық және геоэкологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын құнды ақпарат болып табылады.

Географиялық жер атаулары географияның барлық курстарында кездеседі. Әр сабақта оқушыларға жер атауларының шығуы, қойылу тарихы туралы мәліметтер беріліп отырғаны дұрыс. Болашақ ұстаз, қазіргі студент жер атауларының қойылу тарихымен танысу үшін жоғары оқу орындарында арнайы «Топонимика» пәні оқытылады.

«География» пәні мұғалімдері қазақ халқының ұрпақ тәрбиелеудегі өмір тәжірибесі мен тәрбиесін, салт-дәстүрін, экономикалық және экологиялық ерекшеліктерін халық педагогикасымен байланыстыра отырып меңгерсе, жас ұрпақтың географиялық білім мен ұлттық тәрбиені сабақтастыра отырып үйренері сөзсіз.

Білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, білім беруге қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашылықпен, ізденушілікпен жұмыс істейтін зерттеуші болашақ мұғалім даярлау қажет.

Қазіргі кезде болашақ мамандарды даярлау, оларға қоғам талабына сай білім мен тәрбие беру — болашақ мұғалімдердің инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі басты мәселелердің бірі.

Инновация (Inovatis — латын тілінен *жаңалық, жаңару, өзгеріс*) ұғымы қазіргі уақытта білім беруде кеңінен қолданылып жүр.

Болашақ маманның қалыптасуы, кәсіби шеберлігін дамытуы, мамандығын ерекше жақсы көруі, ұрпақ тәрбиесінде жетекші орнын сезінуі, кәсіби біліктілік деңгейін көтеруге бағыттылығы,

инновациялық іс-әрекетке ұмытылуы — жоғарғы оқу орнында басталады. Студенттердің әлемдік өркениетті игеруі, өзекті мәселелерді шешуге дайындығы негізгі пәндермен бірге педагогикалық білімдеріне де байланысты. Әлемдік педагогика ғылымында қазақ этнопедагогикасының өз орны бар. Халқымыздың педагогикалық тәжірибесі ғасырлар сонарында қалыптасқан ұшан-теңіз үлгі-өнегеге, ізгілікті дәстүрге бай рухани қазына. Ұлы Аристотель «тәлім-тәрбиенің негізі — халық тәжірибесінде» деп көрсеткендей, ол — Аспанды, Табиғатты, Жерді, Адамды қорғап, адамдық қасиеттерді, ақыл, сана, жан сұлулығы мен тән тазалығына жеткізуші тәлім-тәрбие құралы. Тәрбие мен білім беруде халық педагогикасы элементтерін пайдаланудың маңызы зор. Олай болса, ата-бабаларының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, әдеби, мәдени бай қазынасын жас ұрпақтың санасына сіңіру, тәрбиелеу — ұлы жұмыс. Халқымыздың өмір сүру салты, бүкіл болмыс тіршілігі табиғатпен тікелей байланысты. Адам табиғаттан тыс өмір сүре алмайды. Адамның мінез-құлқына, түр-келбетіне, тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрып, салт-санасына өмір сүріп отырған табиғи орта әсер етеді. Адамзат табиғи ортаны «География» ілімі арқылы танып біледі. География — қоршаған табиғи ортаның ерекшелігі туралы жазылған ілім, сондықтан географиялық сауаттылық қажет, географиялық сауаттылық әлеуметтік қажеттіліктен де туындайды [5].

Ата-бабаларымыздың тұрмыс-тіршілігі, шаруашылығы табиғатпен байланыста өткендіктен, жыл мезгілдерінің ауысуына, күн райына, жер жағдайына, әр жердің табиғатына ерекше мән беріп отырған. Сондықтан этнопедагогикалық және географиялық білім мен тәрбиенің дұрыс берілуі үшін, пән мұғалімдерінің даярлығы жоғары болған дұрыс. Осыған байланысты жоғары оқу орнында оқитын болашақ географ мамандардың этнопедагогикалық даярлығын жетілдіру қажет. Негізгі жолдың бірі — негізгі пәндерді оқыту кезінде қалыптастырған дұрыс. Жас ұрпақтың табиғатқа деген мәдени қарым-қатынасын қалыптастыруда физикалық географияның үлесі зор. Осы мақсатта физикалық география дәрістерінде қазақ халқының нақыл сөздерін, мақал-мәтелдерін, жұмбақтарын, ұлттық ойындарын тиімді пайдалануға болады. Мысалы, «Жер бедері» туралы өткенде, жердің негізгі формаларын атап өтіп, тау мен жазықтың бір-бірінен айырмашылығын нақыл сөздер мен мақалдарды пайдалану арқылы түсіндірудің жақсы нәтиже берері сөзсіз. Айталық, «Тау белгісі — тас болар» деген мақалдан таудың тастан тұратынын, «Асыл тастан шығады» мақалынан таулы, тасты жерлерде пайдалы қазбаның болтынын біледі. Сондай-ақ таулардың өзгеріске ұшырауына әсер ететін түрлі процестерге байланысты «Тау мен тасты су бұзар», «Тау кезеңсіз болмас, өлке өзенсіз болмас», «Тау арқанмен берілмес» деген мақалдарды пайдаланып, тақырыпты ашуға болады. Бұл мақалдарда географиялық заңдылық байқалады.

Қазақстанның кең байтақ жерінің бедері алуантүрлі. Ат тұяғы жетпейтін, құс қанаты талатын бұл даланың тау-тасын, жерін тілімдеп жатқан өзендерінің бірі солтүстікке, бірі оңтүстікке ағып жатыр. Халқымыз шөбі шүйгін, жері нулы да сулы жерді қоныстанған, «обал, сауап» деп табиғатқа ерекше жанашырлықпен қараған. Біздің дана халқымыз «Жерің орманға айналсын, аспанның құстар базарына айналсын, бұлақ көрсең, көзін аш, өзен-көлінді ластама, жерді шимайлама — киесі бар, көрінген жерге жол салма, жайлауың шалғынды болсын, ұрпағың иманды болсын, ішкен суың таза болсын, аспаныңды түгін қаптамасын, жұпар ауаң бұзылмасын!» — деп те тілек айтатын, бата беретін. Қазақ жері — ата-бабаларымыздың туған жері, келер ұрпақтың мәңгілік мекені. Туған жердің жайлауы, өзен-көлдері, тау-тастары мен шөл-шөлейті, кең жазира даласының бәрі де — халқымыздың географиясы.

Ғасырлар бойына қалыптасқан ұлттық мәдениет халықтың дәстүрлі өмір салты, тілі мен діни сенімі, қоршаған ортаны тану мен аялаудың күллі жүйесін жасаған қазақ үшін ата қоныс, туған жерден киелі дүние жоқ. Оны ел қанымен, жанымен қорғап, Жер-ана деп аялап, қадір тұтқан. Желмаясын желдіріп халқына жерұйық іздеген Асан-Қайғы бабамыз әр өңірдің қадір-қасиетін, табиғи ерекшелігін қапысыз айтып, қазақ даласының көп жерін аралағаны белгілі, Есіл бойын көргенде «Алты күнде ат семіртіп жіберетін жер» екен деп, нулы, сулы табиғатты сипаттайды, ал Торғай өңірін көргенде «Асар суы бал татыған, ақ шабағы май татыған жер» екен депті, Қаратауды көргенде «Көкектен басқа құсы жоқ, көкпектен басқа шөбі жоқ» деп табиғаты жұтандау жерді қолайлы көрмей жылжи берген екен. Сөйткен бабамыздың іздегені сұлу табиғат, сулы, нулы жер ғана емес, ел аласы, ру таласы жоқ, азаматы ру деп, жүз деп бөлінбейтін ынтымақшыл, қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған жерұйық еді.

Аталарымыздан қалған даналық сөздердің этикалық, философиялық маңызы өте зор. Олардың өсиеттерінде адам баласының мінезіне психологиялық, этикалық сипаттама берілген. Өнер-білімді игеру, ел қамын, оның келешегін ойлау, халықтың даналық сөздерінің мазмұнын ашып, жастардың

дүниеге көзқарасын қалыптастыру, адамгершілік сезімін ояту ұрпақ тәрбиесінде басты мәселе екені сөзсіз.

Географиялық білім берудің нәтижесінде адамның жеке басының ішкі дүниетанымын ояту, яғни географиялық нысандар мен құбылыстар туралы біртұтас ұғымын, қоғам мен табиғаттың географиялық аспектілерін, олардың біртұтастығы мен өзара тығыз байланысын оқып білуге кешенді көзқарас қалыптастыру болып табылады. «География» пәні мұғалімдері қазақ халқының ұрпақ тәрбиелеудегі өмір тәжірибесі мен тәрбиесін, салт-дәстүрін, экономикалық және экологиялық ерекшеліктерін халық педагогикасымен байланыстыра отырып меңгерсе, жас ұрпақтың географиялық білім мен ұлттық тәрбиені сабақтастыра отырып үйренері сөзсіз. Ұлы педагог Мағжан Жұмабаев: «Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» дегендей, оқытушы ұлттық тәлім-тәрбие беруден жалықпайтын, шығармашылығы мол еңбекшіл парасатты азамат болуы керек. Бүгінгі студент — ертеңгі маман иесі, сондықтан қазіргі заман ұстазы өз пәнінен білімді болып ғана қоймай тарихи танымы мол, саяси-экономикалық және педагогикалық-психологиялық сауатты болуы керек.

Жас ұрпақты туған жерін, елін құрметтеп, сүюге, адалдыққа, адами ізгілікке, инабаттылық пен имандылыққа, салт-дәстүрді құрметтеуге үйрету, тәрбиелеу — әрбір оқытушының абройлы парызы. Ол үшін оқытушы қазіргі заманға лайық өзінің білім беру ісінде рухани, этномәдени дәстүрлерді сақтап, дамыта отырып, шығармашылық ізденіспен жұмыс істеп, өмірге еніп жатқан жаңа технология мен техниканы (инновация) меңгерген, білігі мен білімі жоғары ұлағатты тұлға болуы қажет.

Болашақ мұғалім — баланың жеке тұлғасын қалыптастырушы, маңызды тәлім-тәрбие өнегесінің бастаушысы, жарқын үлгісі, бала қиялын самғатып, арманның көкке ұмсындырушы басты тұлға. Бүгінгі жас өркеннің ертеңгі әлеуметтік-саяси қоғам мүшесі ретінде қалыптасуында тәлім-тәрбиенің маңызы зор екендігі белгілі. Ендеше, қоғамдағы қолжеткен тәрбиелік жақсы дәстүр атаулыны пайдаланып, биік адамгершілік қасиеттерге баулу, тәрбиелеу — мұғалімнің басты міндеті. Мұғалім жан-жақты жетілген білімді, әдістемелік-шығармашылық шеберлік иесі, халықтың дәстүр, әдет-ғұрып пен салт-сана ерекшеліктерін, әлеуметтік қарым-қатынастар түрлерін кәсіби түрде меңгеруі тиіс. Әсіресе осы кәсіби білік дағдыларын шыңдауы оның ұстаздық тәжірибе жинақтауының ең басты алғышарты болып табылады. Мұғалімнің кәсіби білік дағдылары, өз кезегінде, оның жеке кәсіби-педагогикалық мәдениетін көрсететін өлшем. Оған мұғалімнің жеке мәдени деңгейі, адамгершілігі, тәлім-тәрбиесі, іздемпаздығы, зерттеушілігі жатады. Мұғалім кәсіби білімін үздіксіз жетілдірген жағдайда ғана оқушының танымдық, шығармашылық қабілетін дамытып, ғылымға деген қызығуын қалыптастыра алады [6].

Болашақ мұғалім нағыз кәсіби маман болуы үшін — оқу үрдісінің мәнін терең түсінуі, тәрбиелік бағыттарын терең саралап, талдауы, әдістемелік жағының дидактикалық қиындықтарын жеңе білуі, кәсіптік дайындығының деңгейін көтеріп, оқу-бағдарламалық, әдістемелік құралдарды терең зерттеп, жетілдіруі, сол мақсатқа тынбай талпынуы керек. Ең бастысы, болашақ мұғалім өз жұмысына қойылатын талаптарды терең түсініп, өзін психологиялық жағынан даярлауы міндет. Ұстамдылық, өз ойын терең жеткізе білуі, эмоциялық тұрақтылығы, әлеуметтік қарым-қатынас жиынтығын меңгеруі керек. Сонымен қатар алдына қойған мақсатына жету үшін өзінің күш-қайратын, ерік-жігерін жұмылдырып шыңдауы тиіс.

Болашақ педагогтың мектептегі бірінші жылы оның кәсіби қалыптасуымен сипатталады. Бұл кезең — кәсіби білім алудан кәсіби еңбекке өту, студент дәрежесінен мұғалім дәрежесіне көтерілу кезеңі.

Кәсіби педагогикалық іс-әрекеттілік педагогикалық үрдісті жоспарлап жүзеге асыра білуін, өзінің және оқушыларының іс-әрекеттерін талдау жасай алуын танытады, кәсіби іс-әрекетке табысты бейімделу үшін төмендегідей көрсеткіштер қажет:

- өзінің кәсіби іс-әрекетінің мақсаты мен міндетін анықтай алуы;
- педагогикалық кәсіби қарым-қатынастылық үрдісті жүзеге асыруы;
- өз пәнін кәсіби жете білуі;
- оқыту мен тәрбиенің психологиялық-педагогикалық негіздерін білуі;
- педагогикалық үрдісті жоспарлап, жүзеге асыра білуі.

Отанды сүю, адалдық, адами тазалық, ізгілік, имандылық, инабаттылық, салт-дәстүрді құрметтеу — әрбір жастың парызы. Ол үшін қазіргі заманға лайық өзінің білім беру ісіне рухани, этномәдени дәстүрлерді сақтап, дамыта отырып, шығармашылық ізденіспен жұмыс істеп, өмірге еніп

жатқан жаңа технология мен техниканы меңгерген, білігі мен білімі жоғары ұлағатты тұлға болуы міндет.

Дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ұлттың, мемлекеттің гүлденуі негізгі үш шешуші фактордан тұрады. Олар мыналар:

- жаңа ғылыми жаңалықтарды игеруі;
- білімнің деңгейін көтеруі;
- мамандардың кәсіби білімімен айқындалуы.

Болашақ мұғалімнің моральдік психологиясы, кәсіптік даярлығы, этникалық-педагогтік қарым-қатынасы қай кезеңде болсын білім саласының алғышарты ретінде бағаланады.

Кәсіби даярлық, этикалық-педагогтік қарым-қатынастың маңызды шарты болып табылатын элеуметтік-психологиялық даярлықты меңгеруі шарт. Коммуникативтік дағдыларды меңгерген болашақ мұғалім ғана заман талабына сай оқу-тәрбие жұмыстарының міндеттерін ойдағыдай жүзеге асыра алады.

Ұлы ойшыл әл-Фараби «Әлеуметтік-этикалық трактаттарында» былай дейді: «Тәрбиелеу дегеніміз — халықтың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту». Жоғарғы оқу орнының оқытушысы — студенттің жан дүниесіне әсер ететін негізгі тәрбиелеуші күш, сондықтан оның кәсіби шеберлігі, яғни тілді үйретуді тәрбиемен ұштастыру іскерлігі дамып отыруы қажет. Олай болса, ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрпын, әдеби, мәдени бай қазынасын студенттердің санасына сіңіріп, тәрбиелеу — оқытушының міндеті. Демек, тәрбие тамыры тереңнен алынатын тарихи үрдіс болғандықтан, болашақ мамандарға этикалық, эстетикалық ізгіліктерді орнықтыру әр сабақтың басты міндетіне айналу керек. Болашақ географ-мамандар, оқушыға отансүйгіштік тәрбиемен қатар, туған елінің байлығы мен табиғатын мақтан ететін сезімдерін қалыптастырып, ұлттық тарихқа, әдет-ғұрып пен салт-дәстүрге негізделген білім де бере алады.

Кәсіби педагогикалық іс-әрекеттегі танымдық әрекеттер: өзінің кәсіби шеберлігіне талдам жасауында, әдістемелік және психологиялық, педагогикалық әдебиеттермен қарулануында жүзеге асады. Болашақ мұғалімдердің кәсіби педагогикалық іс-әрекетке табысты бейімделуінің үлгісі, мотивациялық, бейімділік, танымдық, кәсіби педагогикалық әрекетті біріктіретін тұтас қызмет болып табылады деген пікірлерді көптеген ғалымдар ұсынып отыр.

Жастардың әлемдік өркениетті игеріп, ең өзекті мәселелерді шешуге дайындығы өзге ғылымдармен бірге педагогика жетістіктеріне де байланысты. Әлемдік педагогика ғылымында қазақ этнопедагогикасының өз үлесі бар. Қазақ халқының педагогикалық тәжірибесі ғасырлар соңарында қалыптасқан ұшан-теңіз үлгі-өнегеге, ізгілікті дәстүрге бай рухани қазына. Ол — жас буынды аспанды, жерді, табиғатты, адамды қорғап, кісілік қасиеттерге лайықты ақыл-парасат пен сана-сезімге, жан сұлулығы мен тән тазалығына жеткізетін пәрменді тәлім-тәрбие құралы.

Болашақ мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетінің табысты болуы саналы, білімді, дарынды, белсенді, мәдениетті болуы және қандай қиындық болсын төзіп, еңбек ете алуы мұғалімдердің еңбек етуін қажет етеді. Ендеше, оларды дайындауда жоғары мектеп оқытушыларының рөлі өте зор.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Табылды Ә. Қазақ этнопедагогикасы және оны оқыту әдістері / Ә. Табылды. — Алматы: Білім, 2004.
- 2 Қоянбаев Ж.Б. Педагогика / Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. — Алматы: Эверо, 2004. — 420 б.
- 3 Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі / Е. Қойшыбаев. — Алматы: Мектеп, 1985. — 256 б.
- 4 Мурзаев Э.М. География в названиях / Э.М. Мурзаев; отв. ред. Е.М. Поспелов. — М.: Наука, 1979. — 168 с.
- 5 Вершловский С.Г. Профессиональная деятельность молодого учителя / под ред. С.Г. Вершловского, Л.Н. Лесохиной. — М.: Педагогика, 1982. — 145 с.
- 6 Джуринский А.Н. Сравнительная педагогика / А.Н. Джуринский. — М.: Академия, 1998. — 176 с.

Д.А. Кадирбаева

Роль этнопедагогика при подготовке будущих учителей географии

Одной из наиболее актуальных проблем в подготовке будущих учителей географии является поддержание их духовного развития. Сегодняшний студент — будущий учитель школы, и его профессиональные навыки, знания о том, как сочетать образование и воспитание, — это ответственность преподавателей университетов. В воспитании молодого поколения, прежде всего, необходимо учитывать изменения в современном цивилизованном мире и, во-вторых, уделять особое внимание более глубокому представлению национальной культурно-исторической, социально-экономической ситуации его народа. География играет важную роль в системе образования при всестороннем развитии и воспитании молодого поколения, образовании личности, формировании их общей культуры, чувства ответственности за природу и общество и сохранения жизни на земле. Роль географии в эстетическом образовании очень значительна. В статье приведено большое количество информации, необходимой для подготовки будущих учителей географии, которая связывает историю, традиции казахской земли и географию. Отмечена актуальность топонимии в этническом образовании. Раскрывается образовательный смысл географических названий. Пример успешной адаптации будущих учителей к профессиональной педагогической деятельности показывает, что целостная деятельность сочетает в себе познавательную, профессиональную и педагогическую мотивацию.

Ключевые слова: этнопедагогика, топонимика, эстетика, природа, география, инновации, цивилизация, этническая принадлежность, образование, национальные ценности.

D.A. Kadirbaeva

The role of ethnopedagogy in training future geography teachers

The article discusses the role of ethnopedagogy in the training of future teachers of geography in demonstrating that one of the most pressing problems is maintaining the spiritual development of future teachers. Today's student is the future teacher of the school, his professional skills, knowledge of how to combine education and upbringing is the responsibility of university teachers. In educating the younger generation, first of all, it is necessary to take into account changes in the modern civilized world and, secondly, to pay special attention to a deeper understanding of the national cultural, historical, social and economic situation of its population. Geography plays an important role in the education system with the comprehensive development and education of the young generation, formation of their common culture, education of the individual, a sense of responsibility for nature and society and the preservation of life on earth. Raising beauty, art and education enriches the minds of young people, enhances their abilities and knowledge. Considering that beauty, elegance and talent are inherent in nature, it is clear that the role of geography in aesthetic education is remarkable. Article provides a large amount of necessary information for students, which links the history, traditions of the Kazakh land and geography. The article describes the relevance of toponymy in ethnic education. Speaking about the appearance of names of geographical names, revealed the educational meaning of each names. An example of successful adaptation of future teachers to professional pedagogical activity shows that holistic activity combines motivation, propensity, cognitive, and professional pedagogical activity.

Keywords: ethnopedagogy, toponymy, aesthetics, nature, geography, innovation, civilization, ethnicity, education, national values.

References

- 1 Tabyldy, A. (2004). Qazaq etnopedahohikasy zhane ony oqytu adisteri [Kazakh ethnopedagogy and its teaching methods]. Almaty: Bilim [in Kazakh].
- 2 Koianbaev, Zh.B., & Koianbaev, R.M. (2004). *Pedahohika [Pedagogy]*. Almaty: Evero [in Kazakh].
- 3 Koishybaev, E. (1985). *Kazakstannyn zher-su attary sozdihi [Glossary of land names in Kazakhstan]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 4 Murzaev, E.M. (1979). *Heohrafiia v nazvaniakh [Geography in the names]*. E.M. Pospelov (Ed.). Moscow: Nauka [in Russian].
- 5 Vershlovskii, S.G. (1982). *Professionalnaia deiatelnost molodoho uchitelia [Professional activities of young teachers]*. S.G. Vershlovskii, L.N. Lesokhina (Eds.). Moscow: Pedahohika [in Russian].
- 6 Dzhurinskii, A.N. (1998). *Sravnitelnaia pedahohika [Comparative pedagogy]*. Moscow: Akademiia [in Russian].